

С. В. Савісько,
*аспірант Інституту проблем державного
управління та місцевого самоврядування,
Національна академія державного управління
при Президентіві України*

Характеристика ціннісно-сміслової парадигми державної служби України в системі суспільних цінностей

У статті проведено порівняльний аналіз характеристик ціннісно-сміслової складової державної служби України в системі суспільних цінностей. З метою кращого розуміння сутності ціннісно-сміслової складової державної служби України висвітлено та обґрунтовано ієрархічне становище і взаємні зв'язки ціннісних основ державної служби в процесах взаємодії з державою та суспільством.

У процесі роботи над статтею створено схематичну картину процесу формування ціннісно-сміслової складової державної служби України; визначено проблему універсальності сприйняття ціннісних характеристик державної служби між елементами, що з нею безпосередньо взаємодіють; отримано перспективні напрями подальших наукових досліджень ціннісно-сміслової складової державної служби України.
Ключові слова: держава, державна служба, суспільство, цінності, ідеологія, модернізація.

S. V. Savis'ko. Description value-semantic paradigm civil service of Ukraine in the system of social values The article is a comparative analysis of the characteristics of value-semantic component of the Civil Service of Ukraine (CSU) in the system of social values. In order to better understanding of the value-semantic component of CSU highlights and reasonable the mutual relations of value bases of CSU in the process of interaction with the state and society.

Working results: a schematic picture of the process of formation of value-semantic component of the CSU; defined the problem of universality of perception characteristics of public service values between elements that interact with it directly; retrieved promising directions for further research value-semantic component of the CSU.

Key words: government, civil service, society, values, ideology, modernization.

С. В. Сависько. Характеристика ценностно-смысловой парадигмы государственной службы Украины в системе общественных ценностей

В статье проведен сравнительный анализ характеристик ценностно-смысловой составляющей государственной службы Украины в системе общественных ценностей. С целью лучшего понимания сущности ценностно-смысловой составляющей государственной службы Украины освещены и обоснованы иерархическое положение и взаимные связи ценностных основ государственной службы в процессах взаимодействия с государством и обществом. В процессе работы над статьей: представлена схема формирования ценностно-смысловой составляющей государственной службы Украины; определена проблема универсальности восприятия ценностных характеристик государственной службы между элементами ее непосредственного взаимодействия; получены перспективные направления дальнейших научных исследований ценностно-смысловой составляющей государственной службы Украины.

Ключевые слова: государство, государственная служба, общество, ценности, идеология, модернизация.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Більш ніж 20-річний період сучасного етапу розвитку державної служби України супроводжувався усвідомленням, постановкою та вирішенням завдань, необхідних для підвищення її актуальності, як інструменту, що виробляє та безпосередньо реалізує рішення для розв'язання нагальних та перспективних проблем процесу державно-суспільної взаємодії. Відносно тривалий час однією з проблем, що сьогодні залишається нерозв'язаною та актуальною для державної служби України, є проблема формування її ціннісно-сислової складової.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових джерел і публікацій дає змогу констатувати, що проблема сприйняття та оцінки ціннісно-сислової складової державної служби в системі суспільних цінностей постала вже доволі давно. Згадана проблематика представлена в праця таких класиків світової філософсько-політичної думки, як Платон [1],

Аристотель [2], Г.Гегель [3], Н.Макіавеллі [4], Б.Спіноза [5], Т.Гоббс [6], М.Вебер [7] та ін. У науковій літературі зустрічається чимало спроб окреслити сукупність політико-управлінських цінностей, зокрема в роботах: В.Бакірова [8], В.Бакуменка [9], Р.Войтович [10], Ю.Кальниша [11], А.Ручки [12], В.Скуратівського [13], Ю.Сурміна [14], В.Тертички [15] та інших науковців. Разом з тим до сьогодні ця проблематика залишається актуальною.

Формулювання цілей дослідження. Метою статті є розкриття сутності характеристик ціннісно-сміслової складової державної служби України в системі суспільних цінностей.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Охарактеризовуючи ціннісну складову державної служби України в системі суспільних цінностей, маємо насамперед представити загальне бачення ієрархії та системи взаємодії суспільства й держави. Розглядаючи суспільство як результат кількісно-якісного переходу в індивідуальній організації логічно представити державу продуктом кількісно-якісного переходу в процесі розвитку організації суспільства. На нашу думку, саме держава є суб'єктом безпосереднього впливу під час взаємодії держави з суспільством. Державна служба розглядається нами як інструмент, що поширює державний вплив на суспільство. На сучасному етапі розвитку державно-суспільних відносин державна служба України відіграє роль своєрідного відгалуження держави, що виконує в них квазісамостійну роль.

Виходячи з вищенаведеного ціннісно-сміслового парадигма державної служби, крізь призму державно-суспільної взаємодії, має дві складові власної ціннісної основи: державну та суспільну. Державна складова ціннісної основи державної служби є еквівалентом інструментальних цінностей у ціннісній основі держави. Суспільна складова ціннісної основи державної служби є еквівалентом термінальних цінностей у ціннісній основі суспільства.

Поділ цінностей на два класи (термінальні та інструментальні) вперше запропонував М.Рокич [16]. Термінальні пов'язані з переконанням людини в тому, що кінцева мета нашої діяльності варта того, щоб до неї прагнути. До таких

цінностей учений відносить наявність добрих і вірних друзів, упевненість у собі (внутрішню гармонію, вивільнення від внутрішніх конфліктів і сумнівів), свободу (незалежність і самостійність у судженнях і вчинках), щастя інших (добробут і вдосконалення інших людей), матеріально забезпечене життя, продуктивне життя (максимальне використання власних сил і можливостей), кохання, щасливе сімейне життя, саморозвиток і розваги тощо. В інструментальних цінностях відображені переконання людини в тому, що в будь-якій ситуації перевагу слід віддавати певним способам дій або властивостям особистості [17, с. 565–566].

Отже, ціннісна основа державної служби, крізь призму державно-суспільної взаємодії, формується під впливом держави, що проєкціє частину власної інструментальної ціннісної складової, яка займає місце термінальної ціннісної складової державної служби. Інструментальна ціннісна складова державної служби є основним продуктом держави, що безпосередньо впливає на формування термінальної ціннісної складової суспільства. Отже, характеристика ціннісно-сміслової парадигми державної служби в системі суспільних цінностей – це насамперед суспільна характеристика її інструментальної ціннісної складової в системі державно-суспільної взаємодії (див. рисунок).

Державна служба в процесі взаємодії держави та суспільства

Сучасне значення державної служби України в системі суспільних цінностей є результатом тисячолітнього процесу державно-суспільної взаємодії. Цей процес має ітераційний характер, що умовно можливо представити такими основними етапами:

1. Формування надсуспільного управління (створення держави) як складової суспільної ціннісної основи.
2. Формування державою власної ціннісної основи.
3. Приведення ціннісних основ суспільства у відповідність із потребами держави.
4. Руйнація системи та формування держави на нових ціннісних засадах, що є складовою нової суспільної ціннісної парадигми.

За результатами процесу описаної взаємодії було створено її нові форми та методи, змінювались ціннісні складові як ставлення суспільства до держави, так і навпаки. Відбулася своєрідна адаптація співіснування держави та суспільства, за

результатами якої виникає такий державно-суспільний інститут, як державна служба, що, на нашу думку, допомагає узгоджувати в собі державні та суспільні ціннісні складові.

Головною причиною багаторазового повторення циклу адаптації співіснування держави і суспільства є певна суперечність закладених основ їх ціннісного орієнтування. Протягом усього історичного періоду з часів виникнення перших прототипів сучасної держави та до сучасності відбувається пошук способів приведення ціннісних основ держави та суспільства до певної узгодженості. Такі цінності, як безпека, матеріальне забезпечення, громадянство, релігія, служіння, суспільна користь, ідеологічні продукти тощо... Це все точки спільного дотику суспільного та державного ціннісних полів, що, на нашу думку, є результатами ітераційних процесів державно-суспільної взаємодії, описаних вище. За своєю суттю держава постає в ролі виробника ціннісних продуктів, що є неусвідомленими в суспільстві, і творця об'єктивних обставин для їх суспільного усвідомлення і подальшої імплементації в суспільну ціннісну основу.

Відповідно до Закону України “Про державну службу” поняття “державна служба” трактується як професійна діяльність державних службовців з підготовки пропозицій щодо формування державної політики, забезпечення її реалізації та надання адміністративних послуг [18]. Наведене означення державної служби, згідно з представленим вище її становищем у державно-суспільних відносинах, має два принципово різних підходи до характеристики її ціннісно-сміслової складової:

1) сучасне віддзеркалення інструментальної ціннісної складової держави, що проєкціюється нею на місце термінальної ціннісної складової державної служби України в системі державно-суспільних відносин;

2) інтерпретоване державою суспільне бачення інструментальної ціннісної складової державної служби України.

Далі охарактеризуємо з означення державної служби її ціннісно-сміслові складові відповідно до наведених вище позицій:

– “професійна діяльність державних службовців”:

1 – завдання і функції держави виконуються професіоналами; у своїй діяльності підпорядковані державі та її інтересам;

2 – забезпечення зайнятості, додатковий різновид фахової діяльності, збільшення її альтернатив; джерело забезпечення задоволення матеріальних та інших потреб суспільства або його груп;

– “підготовка пропозицій щодо формування державної політики”:

1 – додаткове інформаційне забезпечення держави у процесі формування стратегій, планів, програм тощо та їх контролю й моніторингу (зворотний зв’язок, оперативна ситуація, альтернативи тощо); розпорошування політичної відповідальності; додатковий канал викиду суспільно-політичного напруження.

2 – додаткова можливість впливу на державну політику; альтернативний варіант в отриманні інформації та роз’яснень, виявленні політичного незадоволення та протиріч;

– “надання адміністративних послуг”:

1 – вияв соціальної орієнтованості в діяльності державної служби; додатковий елемент підвищення соціально-політичної керованості; підвищення рівня залежності суспільства від держави як виробника і державної служби як безпосереднього розподільника адміністративних послуг;

2 – матеріалізація суспільної користі в діяльності державної служби, виокремлення в загальнодержавному служінні державної служби елемента квазісуспільного служіння.

Характеристика ціннісно-сислової парадигми державної служби України в системі суспільних цінностей зводиться, в більшості випадків, до існуючих суспільних уявлень про ідеали держави. Сама система суспільних цінностей одночасно відіграє роль першопричини формування держави, є “загальним тлом” у процесі формування її ціннісних засад, а також набуває атрибутів об’єкта державного впливу.

Слід також зауважити, що в системі державного управління та державної служби визначальною характеристикою здійснення діяльності завжди є домінуюча роль особистої волі суб’єкта

державної влади. У цій волі концентруються, насамперед, ті політичні та моральні цінності суб'єкта державної влади, що мотивують його політичну поведінку. Отже, формування та реалізація державної політики, як і політичної діяльності взагалі, завжди відбувається в межах і відповідно до пануючої в суспільстві та притаманної індивідуальним суб'єктам влади системи суспільно-політичних і морально-етичних цінностей. Власне, цінністю є не тільки і не стільки властивість будь-якого об'єкта, скільки сама цінність є його суттю й одночасно умовою повноцінного буття [19, с. 30]. На нашу думку, твердження про цінність об'єкта як визначення його сутності слід доповнити поняттям відносності та змінити хід причинно-наслідкового зв'язку в зворотному напрямі. Кожен об'єкт має кілька сутнісних властивостей, кожна з яких несе в собі певну ціннісну складову, і залежно від ціннісних орієнтацій суб'єкта розкривається та чи інша його ціннісна складова. Наприклад, скрипка в руках людини, необізнаної в її призначенні як музичного інструмента, може мати сутність додаткового джерела деревини для вогнища. Водночас за інших обставин вона може мати ціннісну характеристику, що переважає навіть цінність власного життя.

Як зазначав американський учений К.Клакхон, “поняття цінності являє собою точку збігу для різних спеціалізованих суспільних наук і є ключовим поняттям для інтеграції досліджень у гуманістиці” [8, с. 69]. Сучасна наука розглядає поняття цінності як “особливе соціальне явище, що є найважливішим фактором, який стимулює і мотивує поведінку індивіда, регулює його особисте і суспільне життя, одночасно є способом і результатом самореалізації особистості”, що додатково підкреслює соціальну природу цінностей як держави, так і державної служби [20, с. 496].

Отже, характеристика ціннісно-сміслової парадигми державної служби України в системі суспільних цінностей є характеристикою лише частини ціннісної складової державної служби України, що дотична та спільна із частиною суспільної ціннісної основи. Зміст такої характеристики ототожнюється з відповідністю фактичного стану ціннісно-сміслової парадигми держави та державної служби, суспільними уявленнями про неї.

Розглядаючи питання характеристики ціннісно-сміслової складової в системі суспільних цінностей, неможливо залишити поза увагою питання регіональних суспільних особливостей. Надзвичайно актуальну проблему регіональних особливостей державно-суспільних відносин, переростання уніфікації в державному управлінні в регіональні розколи ще понад сто років тому передбачав М. Драгоманов. Він цілком слушно звертав увагу на історико-географічні особливості різноцивілізаційного розвитку окремих територій України (українські землі, що перебували у складі Росії, Австрії, Угорщини, тощо). На його думку, це вимагало, щоб “у кожній з цих політичних областей прийоми суспільної діяльності були різними” [21, с. 52].

Досить популярним способом розв’язання проблем ціннісної неоднорідності суспільства залежно від регіону в сучасних наукових та політичних колах є пошук єдиної ціннісної константи для всіх суспільних груп на всій території України, що називають “пошуком національної ідеї”. У нашому розумінні поняття “пошук української національної ідеї” слід розширити та привести у відповідність із сучасним станом України як багатонаціональної держави та звести її до пошуку спільної ціннісної основи державно-суспільних взаємин. Це насамперед створення гармонійної, узгодженої ціннісної атмосфери в процесі державно-суспільної взаємодії, що відповідає їх ціннісному підґрунтю. Відповідно до описаного нами вище механізму державно-суспільної взаємодії на ціннісному рівні впливає потреба диференціації інструментальної ціннісної складової державної служби України згідно з регіональними ціннісними особливостями суспільства.

Схоже бачення в розв’язанні ситуації з регіональними суспільно-ціннісними відмінностями знаходимо в працях С. Старосольського – зберігати в атмосфері лояльності держави самобутність та розмаїтість різних “культурних кіл” у децентралізованій культурній єдності [22, с. 21].

Підсумовуючи вищезазначене, слід поглянути на процес формування ціннісної основи державно-суспільної взаємодії в певному масштабі. На нашу думку, ціннісні орієнтири держави та суспільства безпосередньо непорівнянні та водночас мають

взаємозв'язок, що проявляється в дії. Цінності суспільства не варті нічого в системі координат державних цінностей і навпаки. В природі подібну аналогію можна провести між електричним струмом та магнітним полем. Держава, відповідно до власної ціннісної парадигми, справляє постійний вплив на суспільну ціннісну систему, у свою чергу, суспільство сприймає державний вплив крізь призму власних ціннісних уявлень. З цього випливає, що роль державної служби полягає у своєрідному “переведенні” державного впливу в зрозумілі суспільству форми. Чим якіснішим буде виконання державною службою завдань і функцій держави, тим більшим буде розуміння та підтримка цих дій у суспільстві, тим ефективнішою буде діяльність держави.

Суспільне уявлення про ціннісно-смыслову основу державної служби України не дає змоги сприймати її як беззаперечну частину загальносуспільної ціннісної основи, що сприяє консолідації суспільства. Швидше навпаки, суспільство характеризує державну службу України як деструктивний і паразитуючий елемент державно-суспільних відносин, що, у свою чергу, створює умови для запуску процесу їх взаємного відторгнення. Така ситуація не сприяє переходу на якісно новий рівень у державно-суспільних відносинах, а заздалегідь спрямовує їх до переходу на наступний етап ітераційного процесу, описаного вище. Поглиблення тенденцій до продовження згаданого процесу державно-суспільних відносин підтримується існуючою системою їх взаємодії, що описується як система стримувань і протигаг, основну особливість якої добре розкривають слова американського президента Рональда Рейгана: “людина не може бути вільною, якщо надмірно вільний уряд” [23, с. 18]. Перефразувавши їх відповідно до ситуації, яка розглядається, можна сказати, що ні суспільство, ні держава в цій системі не можуть максимально реалізувати власний потенціал розвитку внаслідок необхідності взаємного обмеження. Вся довгострокова перспектива розвитку суспільства в межах цієї системи безпосередньо залежить від досконалості її побудови. Аналізуючи сутність системи стримувань і протигаг, приходимо до висновку, що ця система призначена для організації процесів управління в атмосфері ціннісного та ідейного протистояння і

постійного конфлікту між її елементами. Це перетворює процес суспільного розвитку на отримання хаотичних і непередбачуваних результатів унаслідок його несвідомої основи, що є логічним для процесу державно-суспільної взаємодії, побудованої за принципом реагування на взаємні подразнення держави та суспільства. За можливість розвитку в межах цієї системи держава і суспільство платять власним нереалізованим потенціалом.

На нашу думку, формування та розвиток узгоджених ціннісних позицій між усіма сторонами державно-суспільної взаємодії дасть змогу змінити її основу із взаємообмеження на взаємодоповнення в процесах реалізації власних потенціалів всіх сторін цієї взаємодії. Але на сучасному етапі ні держава, ні суспільство не готові усвідомити, у своїй критичній масі, вигоди такого переформатування системи державно-суспільного розвитку. Тому і головне питання “кому повинна слугувати державна служба, суспільству чи державі?” в сучасній ситуації перетворюється на псевдовибір між більшим обмеженням державного впливу на суспільство або навпаки, що в стратегічній перспективі не розв’язує зазначеної проблеми їх взаємодії.

Головним джерелом сучасної негативної суспільної оцінки державної служби в Україні, на нашу думку, є наявність політичної складової в діяльності останньої. Це створює умови для зміни ціннісної складової в діяльності державної служби в Україні, що посилює суспільну недовіру до неї. Незалежна ціннісна основа державної служби створює платформу та основні критерії для практичної реалізації відокремлення професійної і політичної складової в державній службі.

Проблемні аспекти для суспільства з наявною політичною складовою в професійній діяльності державної служби вдало описав український науковець Н.Армаш: “політика, як уже неодноразово зазначалось, тісно пов’язана з реалізацією функцій держави. Власне, вона і є вектором державної діяльності на певний проміжок часу та алгоритмом роботи публічних службовців. Але політика – це змінна величина, яка може змінюватись дуже часто і кардинально. Для суспільства, незважаючи на корисність існування альтернативи розвитку, різкі

зміни та потрясіння все ж таки є згубними. Тому очевидна необхідність побудови такого механізму державного управління, за якого будь-які зміни в державно-суспільному житті амортизувалися б за рахунок певного прошарку державних органів та службовців. Саме на них покладається підтримання послідовності в державних справах під час корекції політичного курсу державними політичними діячами” [24].

Інші аспекти відокремлення політичної складової в професійній діяльності державної служби розкриває Т.Мотренко: “Розмежування політичних і адміністративних посад, тобто відділення професійної державної служби від політичної діяльності забезпечить одночасно політичну нейтральність державних службовців та їхню лояльність до законно сформованих органів державної влади” [25]. Такий підхід додатково сприятиме підвищенню лояльності до політичної влади і в суспільстві також, через усунення так званого “адміністративного тиску”, інструментом створення якої є політичне забарвлення державної служби. Змінить суспільне позиціонування політичної влади з професійно-ідейної діяльності щодо формування та реалізації загального вектора розвитку у відповідних сферах на суто ідейну (політичну) діяльність з формування політичного бачення розвитку відповідних сфер державного управління, що реалізуються за допомогою такого інструменту, як професійна державна служба.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Підсумовуючи вищенаведене можемо констатувати, що без об’єктивного, узгодженого бачення функціонального призначення державної служби в системі державно-суспільних відносин не буде створено умов для її органічного функціонування. Як зазначалося вище, державна служба узгоджує та містить у собі інструментальну ціннісну складову держави та термінальну ціннісну складову суспільства. Відповідно до ієрархічної підпорядкованості державна служба без змін приймає державну ціннісну складову та справляє значний вплив на суспільну з метою приведення останньої у відповідність із першою. Доречним було б порівняння державної служби з “місцем перебігу конфлікту” між державою та суспільством. Слід

зауважити, що відсутність прямої взаємодії між державою та суспільством значно підвищує стабільність системи “держава–суспільство”. Така властивість державної служби як елементу державно-суспільної взаємодії може бути представлена як головна мета її існування та самостійна ціннісна основа. У разі наявності самостійної ціннісної основи в державній службі як елементу державно-суспільної взаємодії буде змінено як її статус, так і формат самої взаємодії. Державна служба перейде зі статусу елементу держави в статус самостійного суб’єкта, що, у свою чергу, приведе до зміни формату державно-суспільної взаємодії з двостороннього (держава–суспільство) на тристоронній (державна–державна служба–суспільство).

Незалежна ціннісна основа державної служби неодмінно приведе до зміни характеристики її ціннісно-сислової парадигми в системі як суспільних цінностей, так і в системі цінностей держави. Такий підхід створить умови для розвитку суспільних і державних інститутів, що сприятимуть їх розвитку в безконфліктній, творчій формі, де функцію саморегуляції системи буде переведено в статус свідомої діяльності державної служби. Це, у свою чергу, дасть можливість програмувати ціннісну архітектуру державно-суспільної взаємодії, що приведе до видозміни формату цієї взаємодії з протиборства та взаємообмеження до гармонійної узгодженості та взаємодоповнення.

Зважаючи на отримані висновки та результати ми продовжимо в межах наступних розвідок пошук значень оптимального співвідношення ціннісних складових державної служби з ціннісними орієнтирами суспільства, індивіда (державного службовця) і держави.

Список використаних джерел

1. Платон. Государство [Электронный ресурс] / Платон // Собрание сочинений : в 4 т. – М. : Мысль, 1994. – Т. 3. – 654 с. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000418/st010.shtml>
2. Аристотель. Политика / Аристотель // Собр. соч. : в 4 т. – М. : Мысль, 1984. – Т. 4. – 570 с.

3. *Гегель Г. В. Ф.* Філософія права : пер. с нем. / Г. В. Ф. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
4. *Макіавеллі Н.* Державець / Н. Макіавеллі // Філософія політики : хрестоматія : у 4 т. / авт.-упоряд. В. П. Андрущенко та ін. – К. : Знання України, 2003. – Т. 1. – С. 259–265.
5. *Спиноза Б.* Политический трактат / Б. Спиноза // Собр. соч. : в 2 т. – М. : Изд-во “Наука”, 1989. – Т. 2. – С. 86.
6. *Гоббс Т.* Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Томас Гоббс; [Т. Польська (наук. ред.), Р. Димерець (пер. з англ.)]. – К. : Дух і Літера, 2000. – 600 с.
7. *Вебер М.* Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер ; пер. з нім. О. Погорілий. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
8. *Бакиров В.* Ценностное сознание и активизация человеческого фактора / Виль Бакиров. – Х. : Вища шк., 1988. – 147 с.
9. Державне управління : словник-довідник / уклад. : В. Д. Бакуменко та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
10. *Войтович Р.* Особливості реалізації державної кадрової політики України в умовах глобалізації / Р. Войтович // Ефективність державного управління та управлінських кадрів в умовах змін : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – С. 456.
11. *Кальниш Ю. Г.* Соціальні й гуманітарні проблеми сучасного українського націотворення та шляхи їх розв’язання / Ю. Г. Кальниш, Ю. П. Сурмін // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. / ред. кол. : С. М. Серьогін та ін. – Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2004. – Вип. 4 (18). – С. 9–19.
12. *Ручка А. А.* Социальные ценности и нормы / А. А. Ручка. – К. : Наук. думка, 1976.
13. *Скуратівський В.* Гуманітарні, соціальні та економічні пріоритети інноваційного розвитку України / В. Скуратівський // Вісн. УАДУ. – 2003. – № 2. – С. 378.
14. *Сурмін Ю. П.* Методологічні аспекти реформування державного управління в Україні [Електронний ресурс] / Ю. П. Сурмін // Державне управління: теорія та практика : електрон.

наук. фах. вид. – 2010. – № 1. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej11/txts/10syppduu.pdf>

15. *Тертичка В. В.* Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. В. Тертичка. – К. : Вид-во “Основи”, 2002. – 750 с.

16. *Rokeach M.* The nature of human values / М. Rokeach. – New York, 1973.

17. Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : ПНУ ім. Івана Огієнка, 2010. – Вип. 10. – 939 с.

18. Про державну службу : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4050-17>

19. *Радченко О.* Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія / Олександр Радченко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2009. – 380 с.

20. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 6 : Державна служба / наук.-ред. колегія : С. М. Сербьогін (співголова), В. М. Сороко (співголова) та ін. – 2011. – 524 с.

21. Історія української Конституції / Українська правнича фундація ; Анатолій Гнатович Слюсаренко (упоряд.), Микола Володимирович Томенко (упоряд.). – К. : Право, 1997. – 464 с.

22. *Старосольський В.* Теорія нації / В. Старосольський. – Нью-Йорк ; К. : Вища шк., 1998. – 157 с.

23. *Моррис Д.* Игры политиков / Д. Моррис ; пер. с англ. Н. А. Анастасьева. – М. : ООО “Изд-во АСТ” ; ООО “Транзиткнига”, 2004. – 381 с.

24. *Армаш Н.* До питання розмежування посад державних політичних діячів та державних службовців [Електронний ресурс] / Н. Армаш // Форум Права. – 2013. – Вип. 1. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12anotdc.pdf>

25. *Мотренко Т. В.* Порядок денний адміністративної реформи / Т. В. Мотренко // Уряд. кур’єр. – 2010. – № 57. – С. 7. – 27 берез.